

TOLERANTLIQ VƏ DÖZÜMSÜZLÜK: CƏMİYYƏTDƏ TOLERANTLIĞIN ROLU

Səfər SƏFƏRLİ,

*Dini Qurumlarla İş üzrə
Dövlət Komitəsinin Xarici əlaqələr
şöbəsinin məsləhətçisi*

AÇAR SÖZLƏR: *münaqişə, sülh, tolerantlıq, mədəni dialoq, həmrəylik.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *конфликт, мир, толерантность, культурный диалог,
солидарность.*

KEYWORDS: *conflict, peace, tolerance, cultural dialogue, solidarity.*

XX əsrdə elm və texnikanın inkişafı nəticəsində yeni dünya nizamının yaranması ilə müharibələrin azalacağına və silahlı mübarizəyə ehtiyac qalmayacağına ümid edilirdi. Lakin getdikcə bunun əksi baş verməyə başladı. Müxtəlif beynəlxalq təşkilatların yaranmasının əsas məqsədi ədalət və sülhü bərqərar etmək olsa da, bir çox hallarda müharibələrin, beynəlxalq terrorizmin, mütəşəkkil cinayətkarlığın və milyonlarla insanın qaçqın düşməsinin şahidi olduq. Baş vermiş silahlı münaqişələr minlərlə insanın həyatını itirməsinə səbəb olur. Bununla belə, hər il müharibələrə, silahların hazırlanmasına və alınmasına milyardlarla vəsait xərclənməkdədir.

Bir tərəfdən müsbət qarşılanan qloballaşma və inteqrasiya, digər tərəfdən dini və etnik zəmində münaqişələrin yaranmasına səbəb olur. Xalqlar, etnik qruplar mədəni və mənəvi dəyərlərini itirir və ya onları qlobal dəyərlər əvəzləyir. Əsrlərlə tarixi olan adət-ənənələr sürətlə əriyir. Belə olan halda xalqlar adətən əsas dəyərlərini qoruyub saxlamağa çalışır. Lakin bütün xalqların ortaq qorumalı olduğu ümumi dəyərlərdən biri tolerantlıqdır. Təəssüf ki, qloballaşmanın sürətlənməsi tolerantlığın da zəifləməsinə təsir edir. Buna görə də XXI əsrdə dini və etnik zəmində münaqişələrin sayı orta əsrlərdəki ilə bərabərləşib [1, s.8-14].

Tolerantlıq günümüzün ən çox müzakirə edilən mövzularındandır. Bəşəriyyətin gələcəyi tolerantlığın necə və hansı səviyyədə bərqərar olmasından asılıdır. Dünyada mövcud olan müxtəlif məzhəblər, millətlər, mədəniyyətlər bir arada yaşamağa, bir növ, məcburdurlar. Belə olan halda bu münasibətlərin tənzimlənməsi üçün uyğun bir mexanizm gərəklidir. Qanunların tətbiqi bu münasibətlərin normal irəliləməsinə kifayət etmir. Buna görə də cəmiyyət mədəniyyət və sülh prinsiplərindən qaynaqlanan tolerantlıq xüsusiyyətlərinə malik olmalıdır. Bu gün qloballaşan dünyanın tolerantlığa daha çox ehtiyacı vardır. Mədəniyyətin mühüm elementi olan tolerantlıq ictimai vəhdətin zəruri şərti kimi qəbul olunur [2, s.6-8].

İslam dinində də tolerantlıq prinsiplərinə xüsusi önəm verilir. Belə ki, Allah Qurani-Kərimdə buyurur: “...Biz səni onların üzərində gözətçi qoymamışıq və sən onların vəkili də deyilsən!” [“Ənam”, 107; “Ali-İmran”, 20]; “Hər kəsin qazandığı günah ancaq özünə aiddir. Heç bir günahkar başqasının günahını daşımaz” [“Ənam”, 164]. Bu ayələrdən də

göründüyü kimi, Uca Yaradan insanları bir-birinə qarşı qəzəbli, dözümsüz olmaqdan çəkindirir.

İslama görə, tolerantlıq müxtəlif inancılı insanlar arasında bir körpüdür. **“Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadıncadan yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq...”** [“Hucurat”, 13]. İnsanların bir-birini tanıması, qarşılıqlı münasibətlərinin formalaşmasının əsası tolerantlıqdan keçir. Tolerantlıq həm də vətəndaş cəmiyyətinin əsas əxlaq prinsipidir.

XXI əsrdə getdikcə artmaqda olan zorakılıq və zülmün miqyası bəşəriyyəti çıxılmaz vəziyyətə salır. Sivilizasiyaların məhv olma təhlükəsi bəşəriyyətə sülh və tolerantlıqdan başqa çıxış yolu qoymur. Keçən əsrdə müharibə və dözümsüzlük bütün sferalarda insanlıq üçün ən böyük təhlükə idi. İkinci Dünya müharibəsi dövründə 200-dən çox genişmiqyaslı müharibə və silahlı qarşıdurma, totalitar və antidemokratik rejimlərin zülmü, hakimiyyət uğrunda mübarizələr və soyqırımı 300 milyona qədər insanın ölümünə səbəb olmuşdu. Kütləvi qırğın silahlarının yaradılması və təkmilləşdirilməsinin, dövlətlər arasında geniş müharibələrin qarşısı qismən alınsa da, bu silahların yayılması və istifadəsi riski hələ də qalmaqdadır.

İrqiçilik, soyqırımı və müharibə, daxili siyasi çəkişmələr və sosial təlatümlər olan qeyri-tolerant ölkələrdə sülh və tolerantlıq ideyalarının yayılması və belə bir dəyərin formalaşması olduqca əhəmiyyətlidir. İnsanın həqiqi azadlığı tolerantlıq dəyərlərinin qorunmasından asılıdır. Müharibə və dözümsüzlük bəşəriyyəti ortaq məzara aparır [3].

Sivilizasiya tarixini bu baxımdan araşdırdıqda aşağıdakı qəti nəticəyə gəlirik: bəşəriyyət müharibə və zorakılıqdan sülh və harmoniya mədəniyyətinə keçməlidir. Bu keçid nəticəsində hər bir fərdin və bütün cəmiyyətin mənəvi zənginləşməsi prosesi kimi sülh inkişaf etdirilməlidir. Nəticədə mövcud sülh ideyaları hər bir fərdin əxlaqi dəyərinə çevriləcək, fikir və düşüncə tərzini formalaşdıracaq, yaradıcı güc və bacarıqlarına, bütün digər fəaliyyətlərinə rəhbərlik edəcəkdir. Yalnız bu mədəniyyət sayəsində sivilizasiyanın məhv olmasının, qaranlığın və xaosun qarşısını almaq, sülh və sabitliyi təmin etmək, bəşəriyyətin inkişafı üçün şərait yaratmaq mümkün olacaqdır.

Dünyada 3000-7000 arası müxtəlif etnik və milli qrupların olduğu təxmin edilir. Bu qrupların əksəriyyəti muxtariyyətə və ya müstəqil dövlətə sahib olmağa can atırlar. Bu istəklər qarşıdurmaların, kütləvi köçlərin və müharibələrin yaranmasına səbəb olur. Fərdlər, icmalar və dövlətlər arasındakı gərginlik əksərən qərəz və dözümsüzlükdən qaynaqlanır. Dözümsüzlük sabitlik və sülh üçün təhlükədir [3].

Dinin tez-tez manipulyasiya və ya sui-istifadə edildiyi bir çox münaqişə vəziyyətində kimlik məsələsi düşmənçilik və zorakılığa haqq qazandırmaq üçün həddindən artıq şişirdilir və istifadə olunur. Belə ki, cəmiyyətlər özlərini başqalarından fərqləndirərək kimliyini müəyyənləşdirməyə meyillidirlər. Bu, müsbət nəticələrə səbəb ola biləcək təbii meyldir. Lakin bəzən də olur ki, hər hansı bir qrup özünü digərindən üstün hesab edir, yəni onlar Allah, tarix və ya tale tərəfindən seçildiklərini iddia edirlər. Tarix göstərir ki, heç bir qrupun, dinin, ideologiyanın və ya mədəniyyətin həqiqət, gözəllik və yaxşılıq üzərində inhisarı yoxdur. Müxtəlif millətlər və etnik qrupların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Daha yaxından nəzər saldıqda hətta bir çox dinlərin və mədəniyyətlərin çox sayda ortaq dəyər və qaydaları olduğunu görürük.

Etnik və mədəni baxımdan “qatı” fərdlər yetişdirmək fanatizmə, nifrətə, zorakılıq və müharibəyə səbəb ola bilər.

Müasir dünyada etnik, dini və sosial müxtəliflik hər yerdə mövcuddur. Bir tərəfdən dövlətləri və millətləri birləşdirməyə və transmilli qurumlar yaratmağa meyil görürük, digər tərəfdən isə millətlərin ayrılma meyilləri müşahidə edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, 200-dən çox dövlətin yalnız 10%-i monoetnikdir. Etnik plüralizm azadlıq verir, lakin inteqrasiyanı təşviq etmir. Çoxmədəniyyətli və ya mədəniyyətlərarası cəmiyyət modellərində mövcud olan müxtəlifliyə münasibətdə sivil inteqrasiya ən çox arzu olunan təcrübə kimi görünür [4].

“Dözümlülük” anlayışı bir sıra mənalarda, eləcə də fəlsəfi mənada istifadə olunur. Bir söz kimi dözümlülük və ya tolerantlıq qədim dövrlərdə mövcud idi, lakin XVI əsrdə dini müharibələrin artması fonunda əsas fenomenə çevrildi [5, s.216-221].

Dözümlülük və ya tolerantlıq müxtəlif inancları, baxışları və digər xüsusiyyətləri ilə ictimai münasibətlərin bütün iştirakçılarının dinc yanaşı yaşamasının düsturudur. Bu anlayış sosial həyatın bütün müxtəlifliyi ilə harmonik, sabit, etibarlı və davamlı xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmişdir. Əvvəla, tolerantlıq bütün fərdlərin, eləcə də qrupların bərabər hüquqlara malik olması deməkdir. İkincisi, hər bir fərd və qrup digər tərəfin fərqli fikir, düşüncə, iradə və davranış sahibi olma hüququnu tanıyır və qəbul edir. Dözümlülük bilik, açıqlıq, ünsiyyət, düşüncə, vicdan və inam azadlığı ilə inkişaf etdirilir. Dözümlülük fərqlilikdəki harmoniyadır. Yalnız mənəvi vəzifə deyil, həm də siyasi və qanuni tələbdir. Dözümlülük sülhü mümkün edən, müharibə mədəniyyətinin sülh mədəniyyəti ilə əvəz olunmasına kömək edən anlayışdır [4, s.13-16].

Bəzi insanlar tolerant olmağın insandan zəif inanc və ya hər hansı bir dəyər sisteminə bağlı olmamağı tələb etdiyini düşünürlər. Bu isə yanlış yanaşmadır.

Hər bir cəmiyyət və bəşəriyyət üçün ən vacib problemlərdən biri tolerantlıq anlayışını reallığa çevirməkdir. Tolerantlığın Əsaslarına dair Bəyannamədə tolerantlığı həyata keçirməyin hər bir insanın, qrupun və dövlətin mənəvi borcu və qanuni tələbi olduğu bildirilir. Lakin bu tələbi təkcə ifadə etmək onu gücləndirmək üçün kifayət deyil. Tolerantlığı düşüncə tərzinə, mənəvi dəyərə çevirmək üçün təhsil və tərbiyədən istifadə etmək, yəni tolerantlıq mədəniyyətini mənimsəmiş şəxsiyyət formalaşdırmaq müxtəlif müzakirələrə yol açır [6, s.14].

Qərarlar qəbul edərkən dözümlülük mədəniyyətini mənimsəmiş fərdlər və sosial qruplar həmişə toplum prinsipini rəhbər tuturlar. Dözümlülük mədəniyyəti qüsursuz dözümlü davranışı ehtiva edən mənəvi qabiliyyət sistemidir. Bu cür davranış xarici amillərlə (məsələn, qaradərili bir insanı incitdiyinə görə mühakimə olunmaq qorxusu ilə) deyil, daxili mənəvi motivlərlə müəyyən edilir. Əxlaqlı bir şəxs əxlaq normalarını pozmaqdan (məsələn, yalan danışmaq, camaat üçün çılpaq çıxmaq) utandığı kimi, tolerantlıq mədəniyyətini mənimsəmiş bir insan da dözümsüz, təcavüzkar və zorakı olmaqdan utanır. Belə bir insan üçün dözümlülük onun (dolayısıyla qrupun) şüuruna və fəaliyyətinə rəhbərlik edən sevgi və dostluq kimi bir dəyər (obyektiv) halına gəlir.

Tolerantlığın bir sıra göstəricilərinə diqqət etmək yerinə düşər:

- Dil göstəricisi: Bəzi hadisələr və ya insanlar haqqında məlumat verərkən media qərəzli,

təhqiramiz və alçaldıcı münasibət göstərən söz və ya ifadələrdən istifadə etməkdən çəkinir. Əgər həmin ölkədə milli və dini azlıqlar varsa, azlıqların dillərinin qorunması və inkişafı təşviq olunur.

- Hüquqi bərabərlik göstəricisi: Tolerant cəmiyyətdə bütün üzvlər arasında hüquqi bərabərlik mövcuddur. Cəmiyyətin hər bir üzvü cinsiyyətindən, irqindən, milliyyətindən, dinindən, sosial təbəqəsindən və s. asılı olmayaraq, ictimai müavinətlərdən istifadə etməklə yanaşı, hökumətdə və ya ictimai fəaliyyətlərdə iştirak etmək imkanına, bərabər hüquq və azadlıqlara malikdir. Dözümlülüyün göstəricisi olaraq, hüquqi bərabərlik, eyni zamanda rəngi, dili və s. kimi fərqlərdən asılı olmayaraq, bütün insanlar üçün qanun qarşısında bərabər dərəcədə məsuliyyət deməkdir.

- Sosial göstərici: Tolerant cəmiyyətdə sosial münasibətlər ictimai razılığa, köməyə və insan ləyaqətinə qarşılıqlı hörmətə əsaslanır. Belə cəmiyyətdə hər hansı sosial-mülkiyyət qütbləşməsinin qarşısını almaq üçün bütün üzvlərin minimal sosial tələbləri yerinə yetirilməlidir.

- Siyasi göstərici: Tolerant cəmiyyətdə siyasi ideologiyalar zorakılığı müdafiə etmir, siyasi proseslər daima konstruktiv və demokratik xarakter daşıyır. Qərarlar qəbul edərkən siyasi çoxluq azlığın rəyini nəzərə alır. Bu məqsədlə demokratik ölkələrdəki qanun siyasi azlıqların hüquqlarını ifadə edir.

- Milli azlıqların status göstəricisi: Tolerant cəmiyyətdə milli azlıqların mədəni bütövlüyünün və dillərinin qorunmasını təmin etmək üçün şərait yaradılır. Milli ləyaqət və hüquqlara hörmət mühiti mövcuddur. Güclü və tolerant xüsusiyyətlərə sahib olan dominant millət cəmiyyətdəki digər etnik qrupların öz dil və mədəniyyətlərini qorumalarına kömək edəndir. Tolerantlıq mədəniyyətində müxtəlif xalqların etnik, dil və mədəni xüsusiyyətləri, eləcə də dərəcələrinin rəngi qarşıdurmanın və ya münaqişənin mənbəyi ola bilməz.

- Dini göstərici: Dözümsüzlük ən çox dini zəmində inkişaf edir. Səbəbi bəzi dinlərin və inancların digər dinlərin nümayəndələrinə qarşı barışmaz münasibətidir. Tolerant cəmiyyətdə dinə münasibətindən asılı olmayaraq bütün insanlar bərabər hüquqlara malikdirlər. Vətəndaşların hüquqlarının dini zorakılıq və nifrət zəminində hər hansı şəkildə pozulması qadağandır. Tolerant cəmiyyətlərdə bütün dinlərin və dini təşkilatların qanun qarşısında bərabər olması təmin edilir, zorakılıq, dözümsüzlüyü və digər qeyri-insani dəyərləri müdafiə edən bütün dinlərin fəaliyyəti isə qadağandır.

- Dialoq göstəricisi: Bütün sosial problemlər cəmiyyətin bütün üzvlərinin - sosial, mədəni, dini və siyasi qrupların iştirakı və dialoqu əsasında həll edildiyi zaman cəmiyyət tolerant hesab olunur. Dözümlü cəmiyyət mövcud bütün baxışları nəzərə alaraq hər vəziyyət üçün ortaq bir strategiya hazırlayır. Konstruktiv dünyagörüşü olan tolerantlıq müxtəlif qruplara yalnız onları fərqləndirən şərtləri və amilləri deyil, onları birləşdirən ümumi maraqları da görmək imkanı verir. Məsələn, müasir dünyada tamamilə fərqli mədəniyyətlər və mədəni ənənələr bir-biri ilə təmasdadır. Bəşəriyyət mədəni dialoq qurmağı öyrənməlidir. Heç kim onun mədəniyyətinin mütləq üstün olduğunu düşünməməlidir. Bütün insanlar mədəni tolerantlıq və müxtəlif mədəniyyətlərə hörmət ruhunda böyüməli və yaşamaladırlar [6, s.27-29].

Dözümlü olmaq hər şeyə dözmək və qəbul etmək demək deyil. Hər şeyə dözümlü

cəmiyyətlərin təməlinin korroziyasına səbəb ola bilər. Məsələn, dövlət qəsdən adam öldürənlərə və ya terror törədənlərə qarşı dözümlü ola bilməz. Digər tərəfdən, dözümsüzlük korroziya və anti-sosial rol oynayır, çünki cəmiyyətdəki mənəvi və psixoloji mühitin pisləşməsinə gətirib çıxarır ki, bu da zorakılığa və faciələrə səbəb olur. Məsələn, dözümsüzlüyün təzahürlərindən biri kimi irqçi ideologiyanın yayılması irqi zəmində zorakılıq və qətlərin artmasına təkan verir. Buna görə dözümsüzlük bəzən yanlış insani dəyərlər üzərində qurula bilər. Dözümsüzlük insan cəmiyyətinin varlığını təhdid edir. Dözümsüzlüyün bəzi ağır formaları cinsiyyətçilik, irqçilik, təcavüzkar millətçilik, ksenofobiya, islamofobiya, istismar, dini fanatizm və siyasi repressiyadır. Bütün bunlar münaqişələrə səbəb olur. Dözümsüzlük hücumlara və qarşıdurmalara, müharibələrə və zorakılığa zəmin üçün ilkin şərtidir [7].

Ümumi mənada dözümsüzlük ayrı-ayrı insanlara və insan qruplarına mənfi, inkarçı mövqe olaraq başa düşülə bilər. Dözümsüzlük insanın aid olduğu qrupun digərlərindən üstünlüyünə inamından qaynaqlanır. Müxtəlif mədəniyyətlərə aqressiya və ya başqalarına məhəl qoymamaq, aparteid sistem bir sıra ağır nəticələrə səbəb ola bilər. Nəticə etibarilə, dözümsüzlüyün əksi olan tolerantlıq tərbiyəsinin əsas məqsədi hər kəsin insan ləyaqətinə və dürüstlüyünə hörmətdir. Bütün insan hüquqları nəzəriyyəsinin və beynəlxalq standartların əsas dəyəri budur. Bu, sülhə nail olmaq söylərinin arxasındakı əsas motivasiya və demokratik idarəetmə forması üçün ilham mənbəyidir; bu, dözümsüzlüyün anti-tezisi. Səməvi dinlərin hamısı ləyaqət konsepsiyasını dəstəkləyir və müdafiə edir.

Dözümsüzlük həyati təhlükəsi olan sosial xəstəlik, zorakılıq potensialını daşıyan bir əlamətdir. Siyasətçilər, müəllimlər, bütün vətəndaşlar dözümsüzlüyün simptomlarını və ya göstəricilərini tanımalı və müvafiq tədbirlər görməlidirlər. Profilaktik siyasət və tədbirlər simptomlar görünəndə dərhal hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Zorakılıqdan yayınmaq üçün dözümsüzlüklə mübarizə aparılmalıdır [6, s.32].

Psixoloji baxımdan (üstünlüyə inam) çoxmillətli, çoxdinli və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə dözümsüzlük bir sıra mənfi nəticələrə səbəb ola bilər: sivilizasiyanın tənəzzülü, digər insanlara qarşı nifrət və düşmənçilik, insan haqlarının pozulması, zorakılıq və silahlı toqquşmalar. Dözümsüzlüyün siyasət və hökumət sahəsinə nüfuz etməsi geniş zorakılıq, irqi ayrı-seçkilik və soyqırımı ilə nəticələnmə biləcək dəhşətli hadisədir. Yuxarıda göstərilən bütün hallarda fərdin subyektiv və müstəqil fikirləri cəmiyyətdə inkar olunur.

Zorakılıq dözümsüzlüyün səbəb olduğu sosial xəstəlikdir. Cəmiyyəti və sosial rifahı bu “xəstəlikdən” qorumaq üçün birgə səylər tələb olunur. Bu halda sülh, insan hüquqları və demokratiya bu fenomenlə mübarizənin ən səmərəli yoludur. Bundan başqa, dözümsüzlüyün erkən “əlamətlərini” tanımaq üçün hər cür səy göstərmək və müvafiq tədbirlər görmək lazımdır [8].

Dözümlülük üçün profilaktik siyasət və tədbirlərin planlaşdırılmasında sözügedən mühitdə mövcud ola biləcək dözümsüzlük dərəcəsi və növü müəyyənləşdirilməli və qiymətləndirilməlidir. Aşağıdakılar dözümsüzlük göstəriciləri kimi qəbul edilə bilər:

Dil: mədəni, irqi, milli və ya cinsi qruplara məxsus insanları dəyərdən salan, alçaldan ifadələr;

Stereotipləşdirmə: bir qrupun bütün üzvlərini mənfi təsvir etmək;

Qərəz: həqiqi faktlara deyil, mənfi ümumiləşdirmə və stereotiplərə əsaslanan fikir və ya qərar;

Təqsirləndirmə: qarşısındakı hər hansı qrupu bilərəkdən günahlandırmaq;

Ayrı-seçkilik: qərəzli şəkildə sosial, iqtisadi, siyasi və s. fəaliyyətlərdən kənarlaşdırılma;

Ostrakizm: ictimai həyatda iştirakdan məhrum edilmə;

Təqib: başqalarını qorxutmaq və alçaltmaq üçün qəsdən törədilən davranış. Əksər hallarda onları icma, təşkilat və ya qrupdan çıxarmaq üçün bir vasitə kimi nəzərdə tutulur;

Zorakılıq: başqalarını alçaltmaq üçün üstün fiziki qabiliyyətdən və ya say üstünlüyündən istifadə etmək, onları statusdan məhrum etmək və ya xüsusi hərəkətlərə məcbur etmək;

Sürgün: zorla bir yerdən digər yerə (şəhərə, ucqar kəndə, ölkəyə və s.) qovma;

İstisna yanaşma: cəmiyyətin fəaliyyət sahələrində tam iştirak etmək imkanlarını məhdudlaşdırmaq;

Repressiya: insan hüquqlarından istifadənin zorla qarşısının alınması.

Bu göstəricilər müxtəlif irqi, milli və mədəni qruplara məxsus və ya xüsusi bir dəyəri olan mədəni və dini simvolların, strukturların təhqir edilməsini, yaxud məhv edilməsini də əhatə edir. Bu qruplara mənsub olan insanları zorla əmlaklarından məhrum etmək, onları xüsusi hərəkətlərə vadar etmək, cəmiyyətdə iştirak etmək hüququnu məhdudlaşdırmaq, onları cəmiyyətdən qovmaq və ya təcrid etmək, həmin şəxslərin ümumi hüquqlarını məhdudlaşdırmaq və ya inkar etmək, onları zorakılığa məruz qoymaq və s. göstəricilər cəmiyyətdə gərginliyin artmasına səbəb olur [6, s.29-31].

Dözümsüzlük şəxslərarası, fərdi, ölkələr arasında və ya iki fərqli ölkə qrupu arasında müşahidə edilə bilər.

Müasir dünyada dözümsüzlüklə mübarizə ən mühüm məsələlərdən biridir.

Dözümsüzlüklə mübarizə qanun və təhsil əsasında, həmçinin məlumatlı və çevik olmaqla həyata keçirilə bilər

Beynəlxalq münasibətləri mədəniyyətlərarası dialoq ruhu ilə qurmaq isə yeni çağırışlara cavabdır. Mədəniyyətlərarası dialoq münasibətlərin qarşısının alınmasına və həllinə kömək edər, sülhə və sosial inamın bərpasına dəstək ola bilər [4, s.17].

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı: Elm, 2004, 264 səh.
2. Aslan Ömer. Hoşgörü və tolerans kavramlarına etimoloji açıdan analitik bir yanaşım / <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/325.pdf> (10.01.2008).
3. Barber B. Fear's Empire: War terrorism and democracy. New York: Norton, (2003).
4. Council of Europe. Living Together As Equals in Dignity. Strasbourg: 7 May 2008 / https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf?fbclid=iwar15lzoofzqr5hwosnbwpxnn6wbczizvzh4-akbtztcqnr80kqwxix2-8

5. Forst R. To tolerate Means to Insult. Toleration, Recognition, and Emancipation, in Recognition and Power: Axel Honneth and the Tradition of Critical Social Theory, B. Van den Brink and D. Owen (eds.) Cambridge: Cambridge University Press, pp. 215-237, 2007.
6. Dr. Ambrosewicz J. Towards a culture of tolerance and peace. 2003 / https://www.ibcr.org/wp-content/uploads/2016/06/Towards-a-culture-of-tolerance-and-peace-1.pdf?fbclid=IwAR20cjrmDFsKt__0eCzf2iXuSnrJ5wErj5FaSEK7EHDjbxXRKwG2t-Hoh6I
7. Джерелиевская М.А. Установки коммуникативного поведения. М.: Смысл, 2000.
8. Лузаков А.А., Сухих Е.С. Стиль оценивания как фактор толерантности личности // Личность и бытие: личность и социальная реальность: Матер. Всерос. науч.-практ. конф. Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2003.
9. Нәсән М. Dialoq mədəniyyəti və metodologiyası. Bakı: 2011.
10. Əhədova Sevda. Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər. Bakı: Elm, 2014, 348 səh.
11. Yürüşen Melih. Liberal bir değer olarak ahlaki ve siyasi hoşgörü. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
12. Altemeyer B. The other - authoritarian personality / Advances in Experimental Social Psychology, 30: 47-92, 1998.
13. Altemeyer R.A. The authoritarian specter. Cambridge, MA: Harvard University, 1996.
14. Batson C.D., Naifeh. J.S. and Pate S. Social desirability, religious orientation, and racial prejudice // Journal for the Scientific Study of Religion, 17: 31-41, 1978.
15. Bobo Lawrence and Frederick C. Licari. Education and political tolerance: testing the effects of cognitive sophistication and target group affect // The Public Opinion Quarterly, 53: 285-308, 1989.
16. Fotion N. and Elfstrom G. Toleration. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1992.
17. Gibson J.L. The political consequences of intolerance: Cultural conformity and political freedom // American Political Science Review 86(2): 338-56, 1992.
18. Raphael D.D. The Intolerable, in Justifying Toleration, S. Mendus (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, pp. 137-153, 1988.
19. Ratzmann. N. Intercultural dialogue: a review of conceptual and empirical issues relating to social transformation. 2019 / <https://www.annalindhoundation.org/sites/default/files/2020-03/intercultural%20dialogue%20a%20review%20of%20conceptual%20and%20empirical%20issues%20relating%20to%20social%20transformation.pdf?fbclid=iwar30hrpelmkksidkaloxwmuffdvx6mxetyf49mqqsxjlg1rczph77lsle>
20. Saillant F. Diversity, dialogue and sharing. UNESCO, 2017 / https://en.unesco.org/interculturaldialogue/sites/default/files/inline-files/EN_Diversity_Dialogue_and_Sharing.fbclid=IwAR3SJ8cIgyML9loMasLe7v2llfbktUKWvhIUeo2k4ZfnGsOvLICbWSpZCB8
21. Гриншпун И.Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности (к вопросу о толерантности как психическом явлении) // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). М.: МПСИ; Воронеж: НПО «Модек», 2003.

Сафар Сафарли

**ТЕРПИМОСТЬ И НЕТЕРПИМОСТЬ: РОЛЬ ТЕРПИМОСТИ
В ОБЩЕСТВЕ****РЕЗЮМЕ**

В данной статье рассматриваются характеристики и показатели толерантности, важность толерантности, показатели нетерпимости, борьбы с нетерпимостью, роль нетерпимости в конфликтах в обществе, а также роль толерантности в разрешении конфликтов.

Создание межкультурного и межрелигиозного диалога - незаменимый способ разрешения конфликтов. В этом отношении общества должны сначала принять принципы толерантности, а затем станет возможным внедрить их на глобальном уровне. По мнению некоторых исследователей, толерантное общество - это такое общество, в котором большинство и меньшинство имеют равные возможности и права. Фактически, мы можем согласиться с этим. Концепция толерантности не состоит в том, что равное количество людей идет на компромисс друг с другом или меньшинства подчиняются большинству. Терпимость должна быть добровольной и, по сути, служить миру. Короче говоря, понятия «иностранцы» и «другие» выходят за рамки понятия толерантности. В статье представлена информация по этим и другим актуальным вопросам.

Safar Safarli

**TOLERANCE AND INTOLERANCE: THE ROLE OF
TOLERANCE IN SOCIETY****SUMMARY**

This article discusses features and importance of tolerance, as well as the characteristics, consequences, indicators of intolerance, the fight against intolerance, the role of intolerance in conflicts in society and the role of tolerance in conflict resolution.

Creating intercultural and interreligious dialogue is an indispensable way to resolve conflicts. In this regard, societies should first adopt the principles of tolerance, and then it might be possible to implement it at the global level. According to some researchers, a tolerant society is one in which the majorities and the minorities have equal opportunities and rights. In fact, we can agree with that. It is not the concept of tolerance that an equal number of people compromise with each other or minorities obey the majority. Tolerance must be voluntary and, in essence, serve to peace. In short, the concepts of «foreigners» and «others» are out of the concept of tolerance. The article provides information on these and other relevant issues.